

УДК 37.01

Катерина ОЛАС-ДЕКЕТ
(Ужгород)

РОЛЬ ЦІННОСТЕЙ У РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА І ОСОБИ

Початок ХХІ ст. – це час великих перемін, час трансформацій і криз, що починається з особистісної трагедії людини і виливається у всі сфери суспільного життя. ХХ століття почалося прозрінням «Бог помер, людина залишилась»; ХХ століття закінчилось прозрінням «Бог залишився, людина померла» [6, с.148]. Людина не витримує тягарів, які власними руками почепила на себе, не здатна витримати влади, яку сама обрала і створила. Слабкість і сила закладені в одній істоті – людині, і це не може не давати приводу для надії. Адже рішення завжди за особою, що творить людську спільноту. Отже, завжди є вихід з будь-яких ситуацій: і локальних, і глобальних. Потрібна тільки свідомість, наповнена ціннісними імперативами, котрі дозволяють приймати конструктивні рішення щодо майбутнього. Адже творча енергія призводить до руху, питання тільки в одному – який обрати напрямок?

А. Печчеї в роботі «Людські якості» зазначав: «Людина підкорила собі планету і тепер повинна навчитися керувати нею, досягнути непросте мистецтво бути лідером на Землі. Якщо вона знайде у собі сили повністю і до кінця усвідомити всю складність і нестійкість свого сьогоденного становища і взяти на себе визначену відповідальність, якщо вона зможе досягнути того рівня культурної зрілості, який дозволить їй виконувати цю нелегку місію, тоді майбутнє належить їй.

Якщо ж вона стане жертвою власної внутрішньої кризи і не впорається з високою роллю захисника і арбітра життя на планеті – що ж, тоді їй суджено стати свідком того, як різко скоротиться кількість їй подібних і рівень життя зійде до відмітки, пройдені кілька століть тому назад» [15].

На думку автора, неправомірно говорити тільки про кризу у ХХ-ХХІ ст., тому що упродовж всієї історії людства траплялися війни, конфлікти, формувалися прірви між багатими і бідними і т.д. Але дедалі гостріше постає проблема людини в суспільстві, її самоцінності і здатності адекватно реагувати на знаки часу. Це зумовлює дослідницький інтерес до з'ясування суті загальнолюдських цінностей, їх співвідношення з ціннісним світом особистості та їх інтеріоризації. Актуальна проблема і для українського суспільства, оскільки здобувши юридичну незалежність, громадяни не можуть позбавитися рабської свідомості (не можуть здобути незалежність духу), що й не дає можливості для поступу українського суспільства.

Хоча питання цінностей і не новим, але не можна й стверджувати, що є добре дослідженим в українській науці. Передовсім в Україні зустрічаються фрагментарні дослідження певних історичних періодів розвитку аксіологічної думки чи взаємозв'язку цінностей з суспільним розвитком, або ж міждисциплінарні дослідження про важливість цінностей у різних сферах суспільного життя. Серед філософів, починаючи від Аристотеля і

закінчуючи, до прикладу, Ж. Бодріаром – аксіологічне знання так чи інакше присутнє. Слід відзначити таких українських дослідників як Бліхар В. [3] (про ієрархію цінностей як важливого фактора виходу з кризових ситуацій), Брагіну Т.[4], Горак Г. (про ієрархічну структуру аксіосфери) [5], Мармазова Т.(про аксіологічне підґрунтя модернізації українського соціуму) [12], Петінова О. [14], Шайгородського Ю.(про проблему цінностей в контексті сучасності, прогностика, цінності як «культурний код» нації) [18;19], Янкіна А. [20]. На жаль, таких системні дослідження, які здійснили російські вчені (Баєва Л. [1], Бессонов Б. [2], Ільїн В. [6], Матвеев П. [12]), в українській науці, є відсутніми.

Таким чином, для українського суспільствознавства все ще актуальним є завдання пошуку тих моделей поведінки, котрі несуть у собі міцне аксіологічне підґрунтя. Адже, у суспільстві, що трансформується, ця проблема стоїть досить гостро і набуває глобальних масштабів. Саме моральні цінності дозволяють відрізнити значиме від важливого, служачи критерієм і нормою поведінки.

Метою даної статті є виявлення морально-ціннісних орієнтирів, що є важливими для соціального розвитку та духовного становлення українського суспільства через призму аксіологічного аналізу. Розуміння того, що майбутнє держави залежить від змісту домінуючих у свідомості людини цінностей, обумовлює необхідність пошуку і пропозицій(теоретичний аспект, який автор намагатиметься відкрити в даній роботі), ба більше, створення такої аксіосфери, яка не позбавлена смислотворчого характеру, що дає шлях для поступу українського суспільства(прикладне завдання, яке належить ще розвивати).

Зокрема, до завдань статті належить:

- 1) з'ясування ролі, яку відіграють цінності у становленні суспільства і особи;
- 2) осягнення сутності цінностей, які є визначальним для сучасної епохи;
- 3) виявлення цінностей, які, на авторський погляд, зіграли б позитивну роль для інтеграції українського суспільства.

Не існує однозначного визначення поняття «цінність»: воно є суміжним з «вартістю», але не рівнозначним. Цій аксіологічній категорії властивий високий ступінь суб'єктивності[1, с.9]. Власне, аксіологія, як самостійна наука, постала лише в середині XIX ст. завдяки зусиллям Р.Г. Лотце. До цього часу поняття «цінностей» існувало, але не в «чистому» концептуалізованому вигляді.

У сучасній науці не існує єдиного підходу до трактування і розуміння цінності. Зокрема, цінність [18] розглядається:

- 1) як предмет, що має певну користь і здатний задовольнити ту чи іншу потребу людини;
- 2) як ідеал, до якого прагне людина;
- 3) як норма, якої необхідно дотримуватися;
- 4) як значущість чого-небудь для особистості або соціальної групи.

За Шайгородським [19], кожне суспільство, кожна соціальна група створюють притаманні їм загальні й специфічні ціннісні системи і кодекси, що виражають їх домінуючі інтереси і цілі. Людина ж, - член цього суспільства, сприймає цінності, системи, кодекси, норми як критерії своєї поведінки. У практичній площині проблема цінностей постає у пошуках найбільш ефективних механізмів перетворення цінностей суспільства, нації у ціннісні орієнтації особистості, - носія культурного національного "коду". Адже, якщо цінності, - об'єктивно існуюча реальність, то ціннісні орієнтації - суб'єктивне її сприйняття. Лише орієнтація на ті чи інші предмети, явища, ідеї, як на особистісні цінності, здатна регулювати поведінку людини на самому "надійному" її рівні - на рівні саморегуляції.

Для кращого розуміння поставленої проблеми не зайвим буде історичний екскурс аксіологічного питання.

У давньоіндійській філософії цінностями виступали не ті блага, завдяки яким отримуєш зовнішню владу, а ті блага, які дають людині владу над її внутрішнім буттям. Саме в Упанішадах подається різниця між благом як спокійним станом душі і принизливою гонитвою за чуттєвими задоволеннями.

Щодо древньокитайської школи, то вона представлена двома течіями: даосизмом і конфуціанством. Конфуціанська етика будується на таких поняттях, як «взаємність», «золота середина» і «людинолюбство». Конфуціанське «не роби іншим того, чого собі не бажаєш» має багато спільного з християнською етикою. Цінність людських взаємин, як таких, була осягнута

ще тисячі років тому і так важливо й сьогодні про неї не забувати.

Цінність Дао – це цінність пустоти, яка надає смисл буттю і дає можливість використовувати речі для блага. Загалом, хоч у східній традиції не існує аксіологічної теорії як самостійної галузі знання, але слід зауважити високу аксіологічність всього філософського вчення, що спонукає до особистісного(суспільного) удосконалення.

Античне світосприйняття в цілому мало нерозчленовану аксіологію з онтологією. Платон вважав, що світ ідей і світ речей не тотожні: так як ідеї є ідеалами, то в порівнянні з речами вони є більш «цінними». Платон зробив одну з перших класифікацій цінності (блага) як категорії, розподіливши її на «добре», «прекрасне», «істинне». Арістотель здійснив свою класифікацію, оперуючи такими поняттями як «цінне» і «поцінюване». Він вважав, що блага бувають різними – «цініми» (добродесність, душа, розум), «хвалими» (добродесності, дії яких викликають похвалу), «можливі» (сила, краса, багатство, влада). Аксіологічні положення античної філософії стали фундаментом для подальшого розвитку ціннісного підходу людини до оточуючого світу [14].

У Середньовіччі відбувається утвердження в якості нормативних цінностей релігійної свідомості, що поєднують в ідеї Бога поняття Істини, Краси, Добра. Ідея Бога проходить через людину, через її внутрішній світ. Щоб розуміти і відчувати Бога, людина мусить звертати свою увагу на Всесвіт як божественне творіння.

Мислителі Просвітництва намагалися знайти об'єктивні критерії для визначення правильності чи хибності дій, які спрямовані на вибір засобів при досягненні певної мети [14]. Естетичні цінності перебувають в єдності з етичними, при цьому краса розуміється в тісному зв'язку з доцільністю і корисністю, що характерно для цієї доби.

Щодо німецької класичної філософії, то тут особливу увагу треба звернути на І. Канта. За його вченням, характер цінностей обумовлений цілями, яким вони служать. Якщо цілі можуть бути об'єктивними і суб'єктивними, то цінності відповідно є абсолютні і відносні. Речі, які співвідносяться з нашими суб'єктивними цілями, характеризуються як відносні цінності тобто як «цінність для нас». Існують також речі, існування яких становить ціль саму по собі – це особи як розумні істоти, власне їх існування ніколи не може стати засобом для досягнення певної цілі. Це і є абсолютна цінність. Найвища цінність і прояв блага, за Кантом, є свобода, що утверджує абсолютну цінність людини [1, с.19].

Г. Ріккерт, як представник Баденської школи, стверджує, що загальна цінність та індивідуальність неодмінно пов'язані одна з одною – те, в чому історія вбачає індивідуальність людини, є сукупністю того, що вона зробила, керуючись загальними культурними цінностями. На думку Г. Ріккерта, фундаментальними етичними нормами мають бути самі форми історичного розгляду дійсності: форма індивідуума, що виявляє телеологічний зв'язок, і форма телеологічного індивідуального розвитку. Ці норми суто формальні, щоб вони могли виражати сутність будь-якої моральності. І тому вони абсолютно загальнообов'язкові. Вони не позбавляють особистість індивідуальності, якщо вона служить здійсненню загальних цінностей [4].

Автор статті не ставить за ціль подати історичний розвиток питання про цінності; а через поверховий огляд його еволюції виявити необхідну закономірність: цінності важливі для розвитку будь-якого суспільства, вони змінюють свою назву в залежності від культурної приналежності, але основним є одне – вони покликані продукувати розвиток особистості і суспільства, виконуючи функцію орієнтира і критерія при життєвому (творчому) виборі. Важливим є тільки збагнути, що поняття цінності зажди було присутнє в науковій думці в «чистому» чи завуальованому вигляді. Повертаючись до української реальності, слід зауважити ще хоча б одного з вчених : В. Франкла. Це не український науковець, ясна річ. Але на думку автора, його праця, думки про цінність, про смисл і життя, так потрібні до усвідомлення і реалізації в українському суспільстві.

В. Франкл надзвичайно глибоко пізнав трагедію і велич людини. Свого часу він зрозумів, що людина покликана творити власне життя, а не руйнувати. Саме людина надає смисл своєму існуванню, в її власних силах заповнити екзистенційний вакуум. Тепер проведемо паралель з українським суспільством. Хіба не ця хвороба заповнила наших співвітчизників? Рядянське минуле спустошило всі культурні коди нації, а нових ціннісних орієнтирів не засвоєно і не вказано. В. Огнев'юк пише : «В Україні сформувалося декілька поколінь, які жили в умовах

постійної зміни ціннісних орієнтирів, упродовж XX століття такі зміни відбувалися чи не кожного десятиліття. Втрата цінностей є однією з основних причин, що гальмує процес об'єднання різних поколінь, верств і соціальних груп населення у цілісний організм суспільства» [13, с.8]. Суспільство потребує розуміння того, що відповідальність за теперішнє і майбутнє несе кожен його член зокрема. Тоді видаються такими безпідставними твердження українців, що в їхній долі/недолі винен зовнішній ворог чи минуле. Якщо акумулювати зусилля на реалізацію загальнолюдських цінностей Добра, Правди, Справедливості, Любові, тоді вдається побудувати суспільство вільних і відповідальних за своє життя людей. Потрібно позбавитися патерналістських стереотипів і залишити в минулому культуру споживання. Про це й наголошує В. Франкл : «Людина вільна бути відповідальною і вона відповідальна за реалізацію смислу свого життя, логосу свого буття... Людину цікавить передовсім не реалізація її «Я», але реалізація цінностей та змістових можливостей, які слід, скоріш, шукати в оточуючому світі, ніж всередині самої себе» [17].

Соціумні цінності можуть суперечити загальнолюдським: біблійна заповідь «Не убий» підміняється закликком «Вбий ворога», але в особистості завжди є вибір. Вона може реалізувати можливість чинити всупереч тим імперативам, які деформують загальнолюдський сенс Абсолюту. Мається на увазі не лише вибір, але й творення змісту ціннісних регулятивів Добра, Істини, Краси та їх відгалужень Свободи, Честі, Справедливості, Гідності, Шляхетності, Безкорисливості і т.п. згідно із власним сумлінням, світоглядом і іншими якостями суб'єктивності. Саме зусиллями індивідів Високі виміри зберігають свою загальнолюдську значущість [5, с.9].

Складність процесу становлення громадянського розвиненого суспільства пояснюється його ціннісною складовою. Адже цінності не можна просто задекларувати. Вони фіксуються в ідеології, емоціях, символах, зрештою у поведінці. Різка зміна державного курсу від комунізму до проголошення демократії призвела до того, що суспільство опинилося у «підвішеному стані». Обидві системи цінностей, що багато в чому є протилежними, змішалися, що призвело до суперечливостей в українському суспільстві [9, с.180].

У перехідні періоди значно актуалізується проблема ціннісних орієнтирів розвитку, тобто ідеалів. Важливість розроблення проблеми суспільного ідеалу в умовах демократичної трансформації в Україні зумовлена тим, що її розв'язання дає орієнтир для практичних дій стосовно реформування всіх сфер суспільства, і в першу чергу – політичної системи. Під ідеалом зазвичай розуміють те, чого прагне людина, нормативно-ціннісний зразок, в найдосконалішій формі [11, с.493].

Також варто переосмислити суть влади як цінності, бо в теперішньому варіанті для українців вона означає володарювання, а не служіння. Влада стає авторитетом (походить від дієслова *augere*, яке означає «примножувати, збільшувати»). Це прагнення підкорятися життю, щоб примножувати його [8, с.100].

Справедливо відмітив М. Маринович [10, с.46], український дисидент, що подолати розруху і страхітливую кризу у суспільстві можливо лише через очищення духу. З його занепаду криза почалася, і в його відродженні скінчиться. Сьогоднішня Україна є прекрасною ілюстрацією того, що жодні реформи не підуть, допоки моделі старого світу будуть домінувати в наших мізках і душах.

Завершуючи це коротке дослідження, автор може зробити наступні узагальнення і висновки:

1. Аксіосфера в українській науці потребує ще чималих наукових розробок. Цінності виконують складні і різнобічні регулятивні функції по відношенню до особистості і суспільства загалом. Якщо теоретичних розробок цього питання є менш, ніж достатньо, то практичних вказівок щодо реалізації загальнолюдських моральних цінностей завдяки конкретним методам зовсім обмаль.

2. Як свідчить історична ретроспектива, людство на протязі всієї історії замислюється над тим, що для неї найбільш значуще – найбільш цінне.

3. Криза українського суспільства – це криза ціннісного вибору. Потрібно акумулювати світовий і людський досвід, що обрати необхідні ціннісні орієнтири.

4. Девальвація проголошених цінностей (цінностей демократії) не призвела до зміни якості життя. Повинна пройти інтеріоризація моральних цінностей (де найвищим благом є людина і її життя).

5. Особа здатна обирати і нести відповідальність за свій вибір. Властиво, від особи залежить вибір смислу власного існування. Українське суспільство повинно віднайти джерела своєї духовності в цінностях, що покликані зберігати життя. Потрібний розвиток кожної особи, її внесок у розбудову власної держави, плекання відчуття солідарності за спільну справу, а не об'єднання навколо ідеї зовнішнього чи внутрішнього ворога.

І на закінчення, мовою мистецтва, яка набагато ясніша за концептуальні визначення, О. Солженіцин в оповіданні «Матрьончин дім» показав, що праведна людина, яка зберігає автентичність життя як любові і самозречення, увиразнює реальність спасіння для всіх нас: вона спасає село, чи місто, чи країну, чи навіть весь світ. У цьому й полягає істина людської особистості, яка через власну переміну змінює весь світ.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баева Л.В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории / Л.В. Баева. – Астрахань: Изд-во АГУ, 2004. – 277 с.
2. Бессонов Б. Социальные и духовные ценности на рубеже II и III тысячелетий: Учебное пособие / Борис Бессонов. — М.: Норма, 2006. — 320 с.
3. Бліхар В. Вплив цінностей на формування особистості в контексті філософсько-правових інтенцій [Електронний ресурс] / Вячеслав Бліхар. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_2/bvsfpi.pdf
4. Брагіна Т. Формування цінностей у концепції Баденської школи [Електронний ресурс] / Т. Брагіна. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/ku/2010_31/ku31-1-08.pdf
5. Горак Г. Структура аксіосфери/ Ганна Горак // Актуальні проблеми духовності: зб. наукових праць. – Вип.9. – Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. – С. 3-11.
6. Ильин В.В. Аксиология / В.В. Ильин. – М.: Изд-во МГУ, 2005. – 216 с.
7. Івченко О. Національні й загальнолюдські засади розвитку гуманістичної моралі громадянського суспільства [Електронний ресурс] / Олексій Івченко. – Режим доступу : <http://www.social-science.com.ua/публікація/381>
8. Клеман О. Влада і віра / Олів'є Клеман // Соціальна доктрина Церкви (Збірник статей). – Львів: Свічадо, 1998. – С. 96-109.
9. Ковбасюк А. Громадянський поступ в Україні в історичній перспективі: ціннісний аспект / Анна Ковбасюк // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Випуск 74(№7). – С. 177-180.
10. Маринович М. Проблеми християнського відродження у посткомуністичній Україні / Мирослав Маринович // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. Книга друга. Статті, доповіді, виступи. – Острог, 1995. – С. 37-47.
11. Мармазова Т. Аксиологічний вимір політичного забезпечення модернізації українського суспільства: соціально-філософський аспект/ Тетяна Мармазова // Гілея: науковий вісник. – 2013. – Випуск 71(№4). – С. 489-495.
12. Матвеев П.Е. Моральне ценности/ П.Е. Матвеев. – Владимир: ВГУ, 2004. – 190 с.
13. Огнев'юк В. Суспільство втрачених цінностей / Віктор Огнев'юк // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2008. – С. 7-10.
14. Петінова О. Проблема цінності в філософії [Електронний ресурс] / О. Петінова. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/143/knp143_132-136.pdf
15. Печчеї А. Человеческие качества [Електронний ресурс] / Аурелио Печчеї. – Режим доступу: http://val--s.narod.ru/pec_g17.htm
16. Саух П. Новий образ України. Трансформація духу і випробування національним буттям / Петро Саух // Історія. Філософія. Релігієзнавство. – 2008. – С. 2-6.
17. Франкл В. Динаміка та цінності [Електронний ресурс] / Віктор Франкл. – Режим доступу : <http://www.management.com.ua/vision/vis002.html>
18. Шайгородський Ю. Проблема цінностей у контексті сучасності [Електронний ресурс] / Юрій Шайгородський. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/publcontent.php3?y=1&p=26>
19. Шайгородський Ю. Ціннісний конструкт міжкультурної комунікації [Електронний ресурс] / Юрій Шайгородський. – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=255>
20. Янкіна А. Поняття цінності в філософському знанні [Електронний ресурс] / А. Янкіна. — Режим доступу: http://82.207.112.221/dudchenko/111-120/fulltext/knp112/knp112_116-119.pdf

АНОТАЦІЯ

Олас-Декет К. РОЛЬ ЦІННОСТЕЙ У РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА І ОСОБИ

Стаття присвячена аксіологічним витокам подолання кризи в українському суспільстві. Зосереджена увага на еволюції ціннісної складової та її важливості у розвитку особи і суспільства.

Ключові слова: цінності, особа, суспільна криза, соціальний розвиток.

SUMMARY

Olas-Deket K. THE ROLE OF VALUES IN THE DEVELOPMENT OF SOCIETY AND PERSON

The article is devoted to the axiological origins of the overcoming of crisis in Ukrainian society. The attention is focuses on the evolution of the value component and its importance in the development of the person and society.

Keywords: values, person, social crisis, social development.